

ORGANIZAREA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR ORTODOCȘI DIN TERITORIILE ALIPITE ȚĂRII DUPĂ MAREA UNIRE

IULIU-MARIUS MORARIU*

ECCLESIASTICAL ORGANIZATION OF THE ORTHODOX ROMANIANS FROM THE TERRITORIES ANNEXED THE COUNTRY AFTER THE GREAT UNION

ABSTRACT: *The present study presents the way how were organised in the Orthodox Church structures, the territories annexed to Romania after the Great Union of 1918 and shows what as the contribution that the church had to their integration into state structures of Romania.*

The material represents a new approach in Romanian research, because although certain aspects of the problem are addressed tangentially in some research, a material that presents the organization of all the territories annexed to the country by the Orthodox church after the event and to shows how took in place, doesn't exist until now.

In his presentation, the author uses both historical literature produced by the people of those times (like Pan Hallippa or Ion Nistor), as well as new researches, provided from Romania and abroad, that examines the event in 1918 and its consequences.

KEYWORDS: *Metropolitan Church of Bessarabia, Metropolitan Bucovina suffragan diocese, Nicolae Ivan.*

REZUMAT: *Studiul de față analizează modul în care au fost organizate de către Biserica Ortodoxă, teritoriile alipite României după anul 1918 și artă care a fost contribuția Bisericii la integrarea lor în structurile statale ale României. Materialul se constituie într-o abordare nouă (de pionierat) în cercetarea românească, căci, deși anumite aspecte ale acestei problematici sunt atinse tangențial în unele lucrări, o cercetare care dedicată exclusiv felului în care au fost organizate toate teritoriile anexate bisericii de către Biserica Ortodoxă după evenimentul pomenit și care să reliefeze felul în care s-a petrecut acest lucru, nu există până acum.*

În realizarea acestei prezentări, autorul se folosește deoptrivă de literatura de specialitate produsă de către scriitori din acele vremuri (precum Pan Halippa sau Ion Nistor), cât și de cercetări mai noi, aparținând unor autori români sau străini, care analizează felul în care s-a petrecut evenimentul de la 1918 și consecințele lui.

CUVINTE-CHEIE: *Mitropolia Basarabiei, Mitropolia Bucovinei, episcopie sufragană, Nicolae Ivan.*

O problemă importantă a Ortodoxiei românești de după Marea Unire a fost, încorporarea teritoriilor alipite în urma actului întregitor în structurile bisericești, și organizarea lor în conformitate cu noile cerințe¹.

---

* Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. E-mail: morariu_iuliumarius@yahoo.com.

¹ „Cea dintâi îndatorire impusă Bisericii Ortodoxe Române după crâncenul război din 1918 a fost unificarea, adică organizarea ei unitară, sub conducerea Sfântului Sinod din București, prin contopirea tuturor organismelor sale”. Moisescu, Lupșa, Filipașcu, 1957, p. 601. În fond, aceasta însemna uniformizarea tuturor teritoriilor ortodoxe din noile provincii. Părintele Mircea Păcurariu vorbește aici despre existența, în Bucovina, a unor tendințe ultraierarhiste, iar în Basarabia, a unor forme tipic rusești, pe care le numește reminiscențe ale „imperialismului rusesc” (Mircea Păcurariu 1994, p. 407; Mircea Păcurariu 2009, p. 405), utilizând probabil o formulă rămasă în textele dânsului din perioada antedecembristă. În ciuda faptului că

Aceeași încercare o făcuseră ierarhii acesti ei instituții cu câțiva ani în urmă, când în Cadrilater² urma să fie trimis un episcop titular și unul vicar³, care să reglementeze bunul mers al vieții religioase de acolo, fapt ce nu se va materializa însă datorită mai multor factori. De această dată însă, deși a durat mai mulți ani și a necesitat eforturi susținute, procesul de organizare a teritoriilor noi din trupul țării a fost un succes. În mod cert, o contribuție în acest sens a avut-o și faptul că, în marea lor majoritate, în aceste teritorii, exista deja o organizare bisericească a românilor, care va fi doar inclusă în structuri și modificată, ceea ce a simplificat procesul (spre deosebire de Cadrilater, unde nu exista o astfel de structură).

În Basarabia, procesul de unificare bisericească s-a desfășurat concomitent cu cel de unificare administrativă⁴, dacă ne raportăm la spusele istoricului bucovinean Ion Nistor, care arată că:

„În zilele de 19 și 20 Aprilie 1917 se întruni la Chișinău congresul preoțimii basarabene, care cerea în fruntea Bisericii basarabene un mitropolit român, precum și autonomia politică, convocarea unei adunări naționale și constituirea unui înalt sfat cu atribuțiuni legislative și executive. Moțiuni similare fuseseră votate în toate circumscripțiile administrative din Barabia”⁵.

Aici, după mici încercări de colaborare între ierarhia rusă și autoritățile românești, nereușite însă, episcopul Atanasie va pleca în Rusia (la sinod, așteptând noi ordine de la superiorii lui), iar Biserica Ortodoxă Română, considerând vacant scaunul de aici, îl va delega pe episcopul Nicodim Munteanu al Hușilor, viitor patriarh, cu administrarea acesteia⁶. Ca episcop locotenent, el va sosi la 23 iunie la Chișinău și va rezida aici până în anul următor, perioadă în care, vor fi hirotoniți și doi ierarhi basarabeni, respectiv Gurie Grosu⁷ (la 18 iulie 1918 cu titlul de Botoșăneanul, ca vicar al Mitropoliei Moldovei), și Dionisie Erhan (28 iulie același an, ca vicar al Arhiepiscopiei Chișinăului⁸). După demisia lui, administrația va fi încredințată celui dintâi dintre autohtonii mai sus pomeniți⁹, care se va dovedi un bun administrator și care va avea drept scop reînființarea mitropoliei Basarabiei, pierită odată cu Gavril Bănulescu-Bodoni.

Cunoscând importanța bunei organizări bisericești și dorind să contribuie la eficientizarea pastorației credincioșilor basarabeni, sinodalii vor hotărî înființarea de noi eparhii, la Cetatea Albă-Ismail și Hotin-Bălți¹⁰, unde vor fi aleși doi păstori vrednici, la cea dintâi, în persoana lui Nicolae

anumite influențe rusești existau și că ele influențau și organizarea bisericească a basarabenilor, nu vom subscrie totuși opiniei dânsului, formulată astfel, decât într-o anumită măsură.

² Istoria acestei părți de Românie interbelică este una foarte dinamică și interesantă, însă, întrucât nu face obiectul cercetării noastre nu ne vom opri asupra ei. Cititorii care vor dori să afle mai multe cu privire la aceasta, sunt rugați să consulte: Hagiogu, Noe, Muși 2005. Dan Cătănuș 2001.

³ *Biserica Românească în „cadrilater”* 1914, p. 91–92.

⁴ Asupra episodului unificării administrative nu vom insista aici, cei interesați fiind invitați să vadă: Ion Nistor 1933, p. 408–436; Ion Nistor 1939, p. 21–25; A. Boldur 1992, p. 498–507; Ioan Scurtu 1994, p. 105–123; Anton Morar 1995, p. 172–178; Cf. Pan Halilppa 2001, p. 137–147; Halipa, Moraru 1991, p. 87–103; Gheorghe Cojocar, 2003, p. 109–140; Gabriel Micu 2012, p. 109–140; Darie Vlad 2012, p. 7–112.

⁵ Ion Nistor 1933, p. 410. Cf. Alexandru Moraru 2006, p. 572.

⁶ Boris Buzilă 1996, p. 107.

⁷ Mircea Păcurariu 2002, p. 208–209. *Enciclopedia Ortodoxiei Românești* 2010, p. 314; Ion Țurcanu 2012, p. 217–229.

⁸ Mircea Păcurariu 2002, p. 173–174. *Enciclopedia Ortodoxiei Românești* 2010, p. 270.

⁹ Alegerea lui va genera un val de nemulțumiri și de conflicte între congresul eparhial și patriarhie, datorită faptului că el va fi proclamat episcop de către cel dintâi înainte de decizia patriarhală. Datorită acestora, atât statutul lui Gurie Grosu, cât și cel al lui Dionisie Erhan va fi, vreme de aproape un an, nedeslușit. Cu privire la această problemă, a se vedea: Boris Buzilă 1996, p. 121–126; Cf. Ion Țurcanu 2012, p. 222–223.

¹⁰ Cu privire la acest aspect și la latura lui benefică, istoricul A. Boldur spune: „În domeniul bisericii locuitorii și-au căpătat puterea de a asculta serviciul divin în limba lor proprie. În loc de una singură au fost create trei eparhii: Chișinău, Cetatea-Albă –Ismail și Hotin – Bălți și astfel administrația bisericească s-a apropiat de parohieni. Cu același scop au fost înființate multe parohii noi”. A. Boldur 1992, p. 507. Cf. Alexandru Moraru 2006, p. 90; Nuțu Roșca 2010, p. 159, care arată și el că: „Importante realizări a cunoscut Biserica. În fruntea Mitropoliei Basarabiei a fost ales un arhiereu român; s-au înființat două eposcopii: una la Cetatea Albă – Ismail în sud, și alta la Hotin – Bălți, în nord; s-au construit numeroase biserici, a crescut numărul preoților, care erau salarizați de stat; s-a întărit mult Biserica Ortodoxă – „mama spirituală a neamului românesc”, după cum o numește Mihai Eminescu, s-a

Cotlarciuc¹¹, viitor mitropolit al Bucovinei, iar la cârma celei din urmă Visarion Puiu¹², care va rezida aici vreme de 12 ani și va ctitori monumentală catedrală din Balți¹³. Lor le vor urma Justinian Teculescu, fost episcop al armatei (la Cetatea Albă¹⁴) și Tit Simedrea¹⁵, care vor coninua activitățile începute de vrednicii lor înaintași¹⁶.

Basarabenilor le revine de asemenea meritul de a fi vehiculat pentru prima dată ideea de patriarhie, dacă ar fi să dăm crezare lui Boris Buzilă¹⁷. În susținerea acestei idei, ei au fost motivați, se pare, de posibilitatea reînființării mitropoliei lor, care va și urma realizării patriarhiei (de jure, aceasta va exista din anul 1925, iar de facto din 28 aprilie 1928)¹⁸.

În ceea ce privește situația Bucovinei, aceasta va fi, din anumite puncte de vedere, asemănătoare celei basarabene. Aici, după unire¹⁹, biserica zonei își va păstra mitropolia de la Cernăuți²⁰ și va primi, începând cu anul 1923, în subordine, eparhia Hotinului, condusă de Visarion Puiu²¹. La conducerea mitropoliei va fi ales Vladimir Repta, unul dintre marii militanți pentru unire, din 1898 episcop de Rădăuți²², iar din anul 1924, după retragerea lui, la cârma ei se va găsi ex-episcopul Ismailului, Nectarie Cotlarciuc²³. Cele cinci protopopiate și două vicariate, respectiv Cernăuți, Ceremuș, Nistru, Berhomet, Suceava, Vicov, Câmpulung Moldovenesc, și Câmpulung Rusc (ultimele două vicariate)²⁴ vor fi împărțite între eparhiile constituente ale instituției mitropolitane (doar Suceava va trece în subordinea Mitropoliei Moldovei și Sucevei).

În ceea ce privește Transilvania²⁵, unde preoțimea a avut, ca și în celelalte locuri, un rol aparte în evenimentele unirii²⁶, situația acesteia va avea anumite similitudini cu cea a celorlalte două, dezvoltând însă și unele particularități. În vreme ce greco-catolicii vor căuta să primească din partea statului român recunoașterea organizării și a unor drepturi în baza Concordatului negociat între Vatican și autoritățile noastre²⁷, ortodocșii, ieșiți abia de câteva decenii de sub patriarhia sârbă²⁸ vor trata recunoașterea instituției eclesiale ardelenne prin prisma sinodului românesc.

O primă problemă a acestei mitropolii a reprezentat-o lipsa unui conducător pe scaunul ei, datorată decesului lui Vasile Mangra din 1918²⁹. Aceasta se va soluționa în anul 1920 prin alegerea lui Nicolae Bălan

---

reduc activitatea sectelor și s-a întărit unitatea poporului român prin ortodoxie. Basarabia avea preoți și ierarhi români. Pentru instruirea preoților, la Chișinău s-a deschis Facultatea de Teologie, și și-a continuat activitatea Seminarul Teologic”.

¹¹ Alegerea lui va genera o la fel o serie de nemulțumiri, dat fiind faptul că Iuliu Scriban era preferatul basarabenilor, datorită faptului că era originar din zonă. Cu privire la acest aspect, vezi: Boris Buzilă 1996, p. 131–134.

¹² Cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea: Dumitru Stavarache 2008; Dumitru Stavarache 2002; Mircea Păcurariu 2002, p. 403; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești* 2010, p. 517.

¹³ A. Boldur 1992, p. 507.

¹⁴ Cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea: Lăcătușu, Cornea, Luca 2009, p. 89–100.

¹⁵ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea: Mircea Păcurariu 2002, p. 441–442.

¹⁶ Emanuel Bălan 2010, p. 82.

¹⁷ Boris Buzilă 1996, p. 155. Ipoteza lui nu este însă susținută și de alte surse bibliografice. Cf. Constantin Pârnu 1995, p. 20–21.

¹⁸ Boris Buzilă 1996, p. 161. Ce-i drept, mitropolitul Gurie nu va apuca să se bucure pentru multă vreme sau pe deplin de noul statut, datorită unor chestiuni asupra cărora nu ne putem opri acum, dat fiind faptul că nu face obiectul lucrării noastre. Cei care doresc să aprofundeze această problematică sunt rugați să consulte propria lui lucrare cu privire la acest subiect. Gurie Grosu 1937.

¹⁹ Cu privire la acest eveniment, a se vedea: Ion Nistor 2010, p. 80–106; Ioan Cocuz 2003, p. 141–172.

²⁰ Ion Nistor 1991, p. 415.

²¹ A. Boldur 1992, p. 507; Boris Buzilă 1996, p. 131.

²² Ion Nistor 2003, p. 144.

²³ Ion Nistor 1991, p. 415.

²⁴ Ion Nistor 2003, p. 170–177.

²⁵ Cu privire la evenimentul unirii de aici și la desfășurarea lui, a se vedea, între altele: Ion Agrigoroaiei 2003, p. 173–198.

²⁶ Cf. *Biserica și Marea Unire din 1 Decembrie 1918* 2010, p. 3, p. 6.

²⁷ Chestiune ce a generat o serie de discuții și controverse în epocă, cu ecou și mai târziu. Cu privire la Concordat, la ce presupunea el și la ecourile lui, a se vedea: Ioan Floca 1993; Lazăr Iacob 1933; Tudor Popescu 1927; Nechita Runcan 2000; Bartolomeu Anania 2005.

²⁸ Nicolae Bocșan 2008, p. 546.

²⁹ Cu privire la viața și activitatea acestui personaj ambiguu, a se vedea: Marius Eppel 2006; Marius Eppel 2004; Marius Eppel 2000; Marius Eppel 2007.

în scaunul sibian³⁰. Mai importantă decât aceasta și anterioară și din punct de vedere cronologic a fost însă alegerea episcopului de Caransebeș, Miron Cristea, un om foarte activ în perioada anterioară unirii³¹ în scaunul de mitropolit primat în urma demisiei antecesorului său, Conon³².

După alegerea lui Nicolae Bălan ca mitropolit, acesta a cerut înființarea de noi eparhii în Ardeal, solicitând împlinirea dorinței lui Șaguna, care dorea ca mitropolia sa să fie constituită din 5 eparhii³³. În cele din urmă, dorința sa s-a împlinit aproape întocmai, luând naștere o nouă eparhie la Oradea în anul 1921, unde existase multă vreme un consistoriu și unde Arhimandritul Roman Ciorogariu, supraviețuitor al atentatului din 1920, s-a dovedit candidatul cel mai potrivit pentru ocuparea unei asemenea funcții, fiind un bun cunoscător al problemelor instituției³⁴. În același an, Clujul, al cărui consistoriu era condus, începând din anul 1919, ce către arhimandritul văduv Nicolae Ivan³⁵, va deveni și el centru eparhial, iar conducătorul anterior pomenit va fi ales episcop al cetății³⁶.

Dacă punem la socoteală și înființarea în anul 1922, a eparhiei armatei, cu sediul la Alba-Iulia³⁷, și cele două eparhii deja existente, de la Sibiu și Caransebeș, atunci putem vorbi în mod cert despre îndeplinirea țelului ierarhului. La toate acestea se adăuga ulterior și cea a Timișoarei, care va face ca testamentul lui Andrei Șaguna să fie îndeplinit întru totul³⁸.

Alături de organizarea acestora, Biserica se va ocupa și de organizarea teritoriilor deja existente în subordinea ei, înființând o episcopie nouă la Constanța, unde, între anii 1923–1928, va păstori Ilarie Teodorescu³⁹, și de românii din afara granițelor țării (precum cei din Serbia, unde vor avea uneori loc represalii asupra preoților români care încercau să-și exercite drepturile garantate prin constituție)⁴⁰.

Așa s-a preocupat Biserica Ortodoxă Română de organizarea românilor ortodocși din teritoriile alipite țării după Marea Unire. Prin integrarea structurilor deja existente în sistemul sinodal românesc ea a scurtat un proces ce ar fi durat probabil mai mulți ani, al înființării unor noi eparhii și s-ar fi izbit de anumite refuzuri, prin înființarea de noi episcopii, ea a avut în vedere o mai bună apropiere între episcopi și clerici și o mai bună supraveghere, prin înființarea de noi parohii, ea a avut în vedere facilitarea apropierii credincioșilor de Biserică și satisfacerea nevoilor lor spirituale. Prin tot ceea ce a făcut ea în cadrul acestui demers, a contribuit la integrarea noilor provincii în structurile statale și mentale ale României și la consolidarea identității naționale, pe care o dubla cea confesională, comună și ea asemenea celei dintâi.

BIBLIOGRAFIE

- A. Boldur 1992, A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, ediția a II-a, București, Editura Victor Frunză/Logos, 1992.
 Alexandru Moraru 2006, Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885–200*. vol. III, Tom 1 – „Biserică. Națiune. Cultură”, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006.

³⁰ Mircea Păcurariu 2002, p. 37; Moisescu, Lupșa, Filipașcu 1957, p. 602–603.
³¹ Ce-i drept, care a dat uneori dovadă de o atitudine oscilantă. Cu privire la viața și activitatea lui în această perioadă, a se vedea: Keith Hitchins 1999, p. 169–220.
³² Nicolae Iorga 2001, p. 558.
³³ Andrei Șaguna 1873, p. 219; Andrei Șaguna 1923, p. 100. Cf. Ioan Lupăș 1911, p. 318; Nicolae Popea 1889, p. 232; Alexandru Moraru 2009, p. 60.
³⁴ Cu privire la înființarea acestei eparhii și la eforturile care au stat la baza constituirii ei, a se vedea: Pavel Vesa 2008, p. 223; Nicolae Bălan 2009, p. 7–10; Dorel Octavian Rusu 2009, p. 35–41; Ioan Codrean 2009, p. 11–19; Elisaveta Roșu 2009, p. 22–28; Miron Erdei 2009, p. 29–33, Roman Ciorogariu 2009, p. 34; Roman Ciorogariu 1921, p. 1.
³⁵ *Episcopia Clujului*, în rev. *Foaia Diecezană*, Anul XXXIV, nr. 17, 29 iunie, Caransebeș, 1919, p. 16–17; Gabriel-Viorel Gărdan 2011, p. 79.
³⁶ Nicolae Bocșan 2012, p. 91; Sebastian Stanca 1930, p. 85.
³⁷ Moisescu, Lupșa, Filipașcu 1957, p. 603; Alexandru Moraru 2006, p. 90.
³⁸ Moisescu, Lupșa, Filipașcu 1957, p. 603.
³⁹ Moisescu, Lupșa, Filipașcu 1957, p. 603. Alexandru Moraru 2006, p. 90.
⁴⁰ Gabriel Ion Andrei 2005, p. 21. Cf. Diana Nedelcea Costescu 2006, p. 144.

- Alexandru Moraru 2009, Alexandru Moraru, *Alexandru Lapedatu – întemeietor de instituții ale învățământului teologic*, în Nicolae Edroiu, Alexandru Moraru, Dorel Man, Veronica Turcuș (eds.), *Alexandru Lapedatu (1876–1950) ctitor de instituții științifice și cultural-bisericești*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2009, p. 35–72.
- Andrei Șaguna 1873, Andrei Șaguna, *Testamentul Excelenței Sale Preasfântitului Părinte Andreiu Baron de Siaguna Arhiepiscopului Ardealului și Mitropolitului românilor gr. – or. din Ungaria și Transilvania*, în rev. *Telegraful Român*, Anul XXI, nr. 57, 15/27 iuliu, Sabiu, 1873, p. 218–220.
- Andrei Șaguna 1923, Andrei Șaguna, *Memoriile Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846–1871*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1923.
- Anton Morar 1995, Anton Morar, *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria (1812–1993)*, Chișinău, f. ed., 1995.
- Bartolomeu Anania 2005, Bartolomeu Anania, *Pro memoria – acțiunea catolicismului în România interbelică*, Ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2005.
- Biserica Românească în „cadrilater”* 1914, *Biserica Românească în „cadrilater”*, în rev. *Cultura creștină*, Anul VI, nr. 3, 10 Februarie, Blaj, 1914, p. 91–92.
- Biserica și Marea Unire din 1 Decembrie 1918* 2010, *Biserica și Marea Unire din 1 Decembrie 1918*, Alba-Iulia, f. ed., 2010.
- Boris Buzilă 1996, Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812–1918; 1918–1944)*, București – Chișinău, Editura Fundației Culturale Române/Știința, 1996.
- Cojocar 2009, Gheorghe Cojocar, *Itinerarul Basarabiei spre realizarea unității românești (1917–1918)*, în Ioan Scurtu (coord.), *Marea Unire din 1918 în context european*, București, Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, 2003, p. 109–140.
- Constantin Pârvu 1995, Constantin Pârvu, *Organizarea și dezvoltarea Bisericii Ortodoxe Române în spiritul autonomiei și autocefaliei*, în Constantin Pârvu, Mircea Păcurariu, Ioan Floca (eds.), *Autocefalie, Patriarhie, Slujire Sfântă. Momente aniversare în Biserica Ortodoxă Română*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1995, p. 9–47.
- Dan Cătănuș 2001, Dan Cătănuș, *Cadrilaterul. Ideologie cominternistă și iredentism bulgar*, București, Editura Institutului Național pentru studiul totalitarismului, 2001.
- Darie Vlad 2012, Darie Vlad (coord.), *Cronica Basarabiei 1914–1944: mărturii din presa timpului și imagini de epocă*, trad. Gheorghe Chiriță, Ecaterina Cojuhari, Lilia Botnariuc, Chișinău, Moldpress, 2012.
- Diana Nedelcea Costescu 2006, Diana Nedelcea Costescu, *Biserica românească din Serbia*, Craiova, Fundația „Scrisul Românesc”, 2006.
- Dorel Octavian Rusu 2009, Dorel Octavian Rusu, *O perlă între ctitoriile ciorograiene: reședința episcopală din Oradea*, în rev. *Legea Românească*, anul XX (serie nouă), nr. 1, ianuarie-martie, Oradea, 2009, p. 35–41.
- Dumitru Stavarache 2002, Dumitru Stavarache, *Mitropolitul Visarion Puiu: documente din pribegie (1944–1963)*, Pașcani, Editura Moldopress, 2002.
- Dumitru Stavarache 2008, Dumitru Stavarache, *Mitropolitul Visarion Puiu: relațiile cu bisericile din Athos: documente (1905–1957)*, Târgoviște, Editura Artpress, 2008.
- Elisaveta Roșu 2009, Elisaveta Roșu, *Roman Ciorogariu în contextual curentelor ideologice și politice din perioada interbelică*, în rev. *Legea Românească*, anul XX (serie nouă), nr. 1, ianuarie-martie, Oradea, 2009, p. 22–28.
- Enciclopedia Ortodoxiei Românești* 2010, *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2010.
- Emanuel Bălan 2010, Emanuel Bălan, *Biserica Ortodoxă din Basarabia. Mitropolia Basarabiei, de la începuturi până în prezent*, Bacău, Editura „Egal”, 2010.
- Episcopia Clujului 1919*, *Episcopia Clujului*, în rev. *Foaia Diecezană*, Anul XXXIV, nr. 17, 29 iunie, Caranesbeș, 1919, p. 16–17.
- Gabriel Ion Andrei 2005, Gabriel Ion Andrei, „Românii din Banatul sârbesc în perioada interbelică”, în rev. *Magazin istoric*, nr. 4, aprilie, București, 2005, p. 21–25.
- Gabriel Micu 2012, Gabriel Micu, *Basarabia, România și geopolitica marilor puteri*, Chișinău, Editura Pontos, 2012.
- Gabriel-Viorel Gârdan 2011, Gabriel-Viorel Gârdan, *Ctitoriile episcopului Nicolae Ivan*, în rev. *Tabor*, Anul V, nr. 9, Decembrie, Cluj-Napoca, 2011, p. 76–86.
- Gurie Grosu 1937, Gurie Grosu, *Procesul și apărarea mea. Denunțarea complotului apocaliptic*, București, Tipografia ABC, 1937.
- Hagiogu, Noe, Muși 2005, Sterie T. Hagiogu, Constantin Noe, Vasile Th. Muși, *Colonizarea macedoromânilor în cadrilater*, col. „Românii de la Sud de Dunăre”, ed. Emil Țîrcomnicu, București, Editura Etnologică, 2005.
- Halipa, Moraru 1991, Pantelimon Halipa, Anatolie Moraru, *Testament pentru urmași*, Chișinău, Editura „Hyperion”, 1991.
- Ion Agrigoroaiei 2003, Ion Agrigoroaiei, *Unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului*, în Ioan Scurtu (coord.), *Marea Unire din 1918 în context european*, București, Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, 2003, p. 173–198.
- Ioan Cocuz 2003, Ioan Cocuz, *Contribuții privind unirea Bucovinei cu România*, în în Ioan Scurtu (coord.), *Marea Unire din 1918 în context european*, București, Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, 2003, p. 141–172.
- Ioan Codrean 2009, Ioan Codrean, *Episcopul dr. Roman Ciorogariu (1852–1936)*, în rev. *Legea Românească*, anul XX (serie nouă), nr. 1, ianuarie-martie, Oradea, 2009, p. 11–19.

- Ioan Floca 1993, Ioan N. Floca, *Concordatul: act diplomatic în slujba acțiunii catolice*, col. „Din istoria dreptului românesc”, vol. 3, Sibiu, f. ed., 1993.
- Ioan Lupaș 1911, Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna, monografie istorică*, Ediția a II-a, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1911.
- Ioan Scurtu 1994, Ioan Scurtu, coord., *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994*, București, Editura Europa Nova și Tempus, 1994.
- Ion Nistor 1933, Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1933.
- Ion Nistor 1939, Ion Nistor, *Bessarabia and Bukovina*, col. „Rumanian Academy – Rumanian Studies”, vol. II, Bucharest, Romanian Academy Press, 1939.
- Ion Nistor 1991, Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ed. Stelian Neagoe, col. „Historia Magistra vitae”, București, Editura Humanitas, 1991.
- Ion Nistor 2003, Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor transilvăneni*, ed. Gherasim Putneanu, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003.
- Ion Nistor 2010, Ion Nistor, *Unirea Bucovinei 28 noiembrie 1918. Studii și documente*, ed. Ioan Felea, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2010.
- Ion Țurcanu 2012, Ion Țurcanu, *Bessarabiana. Teritoriul dintre Prut și Nistru în câteva ipostaze istorice și reflecții istoriografice*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2012.
- Iorga 2001, Nicolae Iorga, *Istoria vieții bisericești și a vieții religioase a românilor*, ed. Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea, 2001.
- Lazăr Iacob 1933, Lazăr Iacob, *Cultul catolic în România: Concordatul cu Vaticanul*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1933.
- Keith Hitchins 1999, Keith Hitchins, *A nation affirmed: the romanian national movement in Transylvania 1860–1914*, Bucharest, The Enciclopaedic Publishing House, 1999.
- Lăcătușu, Cornea, Luca 2009, Ioan Lăcătușu, Luminița Cornea, Ioan Luca, *Personalități ale orașului Covasna*, Sfântul Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2009.
- Marius Eppel 2000, Marius Eppel, *Vasile Mangra (1850–1918): contribuții la cunoașterea vieții și activității lui*, Arad, Editura Mirador, 2000.
- Marius Eppel 2004, Marius Eppel, *Vasile Mangra: activitatea politică 1875–1918*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2004.
- Marius Eppel 2006, Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa: Vasile Mangra (1850–1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006.
- Marius Eppel 2007, Marius Eppel, *Vasile Mangra – Corespondență*, vol. 1 și 2, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2007.
- Mircea Păcurariu 1994, Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3 – sec. XIX–XX, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
- Mircea Păcurariu 2002, Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, Ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 2002.
- Mircea Păcurariu 2009, Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Compendiu*, Ediția a II-a, Sibiu, Editura Andreiana, 2009.
- Miron Erdei 2009, Miron Erdei, *Episcopul Roman Ciorogariu – un predicator vechi pentru timpuri noi*, în rev. *Legea Românească*, anul XX (serie nouă), nr. 1, ianuarie-martie, Oradea, 2009, p. 29–33.
- Moisescu, Lușșă, Filipașcu, 1957, Gheorghe Moisescu, Ștefan Lușșă, Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române. Manual pentru institutele teologice, vol. II (1632–1649)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1957.
- Nechita Runcan 2010, Nechita Runcan, *Concordatul Vaticanului cu România – considerații istorico-juridice*, Constanța, Editura Ex Pronto, 2000.
- Nicolae Bălan 2009, Nicolae Bălan, *Gramata mitropolitană la Întronizarea Episcopului Dr. Roman Ciorogariu*, în rev. *Legea Românească*, anul XX (serie nouă), nr. 1, ianuarie-martie, Oradea, 2009, p. 7–10.
- Nicolae Bocșan 2008, Nicolae Bocșan, *Biserica și stat*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nagler, Magyari Andras (eds.), *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), Cluj-Napoca, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 95–103.
- Nicolae Bocșan 2012, Nicolae Bocșan, *Istoricul Reînființării Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului*, în Ștefan Iloaie, Bogdan Ivanov (eds.), *Eparhia Vadului, Feleacului și Clujului la 90 de ani (1921–2011)*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2012, p. 63–92.
- Nicolae Popea 1889, Nicolae Popea, *Memorialul Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei Șaguna*, vol. I, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1889.
- Nuțu Roșca 2010, Nuțu Roșca, *Basarabia și ministrul întregitor Daniel Ciugureanu*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2010.
- Pan Halippa 2001, Pan Halilppa, *Publicistică*, col. „Testament”, Chișinău, Fundația Culturală Română, 2001.
- Pavel Vesa 2008, Pavel Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, col. „Biografii arădene”, seric „Personalități clericale”, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008.
- Roman Ciorogariu 1921, Roman Ciorogariu, *Legea românească*, în rev. *Legea-Românească*, Anul I, nr. 1, Duminecă, 7/20 Noemvrie, Oradea-Mare, 1921, p. 1.

- Roman Ciorogariu 2009, Roman Ciorogariu, *Cea dintâi Pastorală la Praznicul Învierii Domnului*, în rev. *Legea Românească*, anul XX (serie nouă), nr. 1, ianuarie-martie, Oradea, 2009, p. 33–36.
- Sebastian Stanca 1930, Sebastian Stanca, *Episcopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului 1919–1929*, Cluj, Tiparul Tipografiei Eparhiei Ortodoxe Române, 1930.
- Tudor Popescu 1927, Tudor Popescu, *Concordatul cu Papa, cea mai mare primejdie națională actuală a României – studiul de drept constituțional – istoric, proiectul legii regimului general al cultelor, proiectul concordatului, explicarea fiecărui articol, concluzii*, București, Institutul de Arte Grafice „Răsăritul”, 1927.